

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Logopaedica IV (2011)

Stanisław Cygan

System mikrotoponimiczny wsi Nietulisko Duże i Nietulisko Małe w powiecie ostrowieckim na Kielecczyźnie

1. Uwagi ogólne

Przedmiotem opisu są lokalne nazwy miejsc niezamieszkanyc¹ (pól, łąk, dróg, rzek, lasów, pastwisk, wzniesień i obniżen terenowych: pagórków, kopców, wąwozów, dołów), gromadzone przez ludność minionych pokoleń w dwóch wsiach kieleckich: w Nietulisku Dużym i Nietulisku Małym, tworzące system mikrotoponimiczny², używane współcześnie przez nietuliszczan. W polskiej tradycji onomastycznej przyjął się podział nazw oparty na kryterium semantycznym Władysława Taszyckiego (Taszycki 1946; 1958) oraz na kryterium językowo-formalnym (klasyfikacja strukturalno-gramatyczna) Stanisława Rosponda (Rospond 1957). W analizie materiału językowego wykorzystuję głównie klasyfikację semantyczną nazw, uwzględniającą między innymi nazwy patronimiczne, nazwy dzierżawcze, nazwy służebne, nazwy etniczne, nazwy topograficzne, nazwy kulturowe (por. Taszycki 1946; 1958; Rzetelska-Feleszko 1998: 191–221).

Przez system mikrotoponimiczny³ rozumiem wspólny, powszechnie zrozumiały i używany we wzajemnych kontaktach⁴ społeczności lokalnej zasób nazw jednostkowych oznaczających różnego rodzaju niezamieszkanne obiekty terenowe zlokalizowane w granicach danej wsi. Wiadomo, że nie wszystkie obiekty fizjograficzne są jednakowo ważne, że podlegają one ewolucji historycznej (przekształcenia, zmiany nazw i obiektów). Niektóre te miejsca stanowią zasadniczy lub dodatkowy warsztat pracy mieszkańców wsi, źródło ich dochodów. Istotne znaczenie ma

¹ Wyjątkowo podaję nazwę części wsi.

² Materiał nazewniczy uzyskałem w trakcie badań terenowych we wsiach *Nietulisko Duże* i *Nietulisko Małe* w lutym 2011 roku. Za umożliwienie mi badań na tym terenie i pomoc w ich zorganizowaniu serdecznie dziękuję sołtysom wsi: Pani Wioletcie Pochylskiej z Nietuliska Małego oraz Panu Zygmuntowi Krześniakowi z Nietuliska Dużego, a także Pani Wandzie Wesołowskiej i Państwu Dorocie i Włodzimierzowi Szczałubom z Nietuliska Małego.

³ Różne rozumienie terminu *nazwa terenowa* (wąskie, szerokie), *mikrotoponim* przedstawia w sposób syntetyczny S. Tomaszewska (Tomaszewska 1996: 3). Por. interesujące uwagi R. Mrózka na temat nazewnictwa terenowego (Mrózek 1998: 231–257); zob. też np. Chojnacki 2002: 11.

⁴ W. Lubaś (1979: 140–147) pisze o trzech płaszczyznach kontaktu językowego: a) ogólnonarodowej, b) lokalnej, c) indywidualnej.

fakt przechowywania nazw w społecznej, zbiorowej pamięci. Zgodnie z typologią zasięgów magazynowania nazw jednostkowych, zaproponowaną przez Ludwika Zabrockiego (Zabrocki 1968: 419–420)⁵, nazwy lokalne mieszczą się w drugim zasięgu, to jest wspólnocie komunikatywnej wioski lub jej odpowiednikach w innych warunkach skupisk ludzkich. Nazewnictwo miejscowe stanowi ważny element porozumienia między pokoleniami.

Jak podaje Robert Mrózek (1998: 235), system mikrotoponimiczny różni od systemu nazw miejscowych uboższy rejestr motywów nominacyjnych, decydujących o typach znaczeniowych, większa różnorodność modeli strukturalnych i gęstsza sieć relacji między składnikami nazewniczymi, mniejsza stabilność funkcji tych nazw, determinowana między innymi niższą rangą komunikatywną mikrotoponimów i ich nieoficjalnym obiegiem. Nazwy terenowe „mają zasięg funkcyjnego użycia (obiegu) ograniczony najczęściej do wiejskich mikrowspólnot komunikatywnych, w których są tworzone i pokoleniowo przekazywane lub uzupełniane” (Mrózek 1998: 231–232).

2. Krótka historia wsi i ich współczesność

Nietulisko Duże i Nietulisko Małe⁶ to dwie stosunkowo nieduże, sąsiadujące wsie w gminie Kunów w powiecie ostrowieckim, w województwie świętokrzyskim, położone na pograniczu Przedgórze Łżeckiego i Wyżyny Sandomierskiej (zob. *Nazwy miejscowe Polski* 2007: 439). Znajdują się w odległości około 11 i 10 kilometrów na północny zachód od Ostrowca Świętokrzyskiego przy ujściu rzeki Świśliny do rzeki Kamiennej.

Początki pierwszej z nich sięgają 1368 roku, kiedy to wieś stanowiła własność biskupów krakowskich. Należała ona do tak zwanego klucza biskupiego kunowskiego⁷ (Bastrzykowski 1939: 29). Warto podkreślić, że są jeszcze dawniejsze

⁵ L. Zabrocki wymienia kilka wspólnot komunikatywnych: pierwszy zasięg magazynowania wewnętrznego nazw jednostkowych stanowi najmniejsza wspólnota, jaką jest rodzina; drugi zasięg – wspólnota komunikatywna wioski lub jej odpowiedniki w innych warunkach skupisk ludzkich; zasięg trzeci – zasięg wspólnoty komunikatywnej, jaki wyznacza np. punkt targowy, gmina, parafia, miasto; zasięg czwarty – wspólnota komunikatywna powiatu; zasięg piąty jest wyznaczony przez terytorium i wspólnotę obszaru województwa; zasięg szósty obejmuje terytorium i wspólnotę państwa; zasięg siódmy – wspólnota i terytorium równe kontynentom; zasięg ósmy – obszar całego świata.

⁶ Historię tych wsi przedstawił dość obszernie ks. A. Bastrzykowski (1939): *Nietulisko Małe*, s. 420–427, *Nietulisko Duże*, s. 429–432, *Nietulisko Fabryczne*, s. 432–438. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (1886 VII 129–130) wymienia jeszcze nazwę miejscową *Nietuliska Nowe*. W folderze wydanym przez Towarzystwo Ziemi Kunowskiej jest wzmianka o tym, że po lewej strony szosy biegnącej do Ostrowca Świętokrzyskiego w rejonie w starych kamieniołomów znajduje się osada pod nazwą *Nietulisko Kamieniołomy*. Informacje o ważnym obiekcie w pejzażu wsi *Nietuliska Dużego*, czyli walcowni, zob. np. w pracy N. Gąsiorowskiej (1949: 78), N. Gąsiorowskiej-Grabowskiej (1965: 306, 483, 486), J. Fijałkowskiego (1999: 84–85), *Dawna walcownia w Nietulisku Fabrycznym* (2003) i J. Szczepańskiego (2008: 166; 1997: 217, 224, 240). Szczegółowe informacje dotyczące Nietuliska Małego znajdują się w pracy W. Wesołowskiej (2010).

⁷ Ks. A. Bastrzykowski (1939: 397–452) wśród dworów i wsi w okolicy Kunowa wymienia m.in. *Chocimów*, *Prawęcın*, *Janik*, *Nietulisko Małe*, *Kolonje Inwalidzkie*, *Nietulisko Duże*,

ślady przeszłości wsi, na co wskazują zwały żużli, będące pozostałością dawnych zabiegów metalurgicznych (ślady pierwotnej techniki wytapiania rudy żelaza), odkryte na terenie Sadłowizny, Nietuliska, Kunowa i okolicy. Obszar ten to ośrodek starożytnego hutnictwa (odkryte w okolicy piece hutnicze pochodzą z II i I w. p.n.e., ale są i późniejsze z III i IV w. n.e.⁸). W 1789 roku Nietulisko Duże uchwałą Sejmu Czteroletniego przeszło na skarb państwa. Najpierw wydzierżawiane – należało do ekonomii Kunów, później rozkolonizowane zostało między włościan. Około 1848 roku odkryto na polach nietuliskich ślady cmentarzyska z czasów kultury łużyckiej (Pyzik 1996: 53).

We wsi znajdują się monumentalne ruiny walcowni budowanej w latach 1834–1846 według projektu Karola Knakego. Są one wyjątkowym elementem w krajobrazie Nietuliska Dużego⁹. W latach sześćdziesiątych XX wieku funkcjonowały tu: bar „Zacisze”, Klub Książki i Prasy „Ruch”, mieszczący się w dawnym budynku walcowni, młyn. Są tu też inne obiekty użyteczności publicznej: kościół parafialny rzymskokatolicki pod wezwaniem Świętego Franciszka z Asyżu (poświęcony w 1997 r.), przedszkole, Szkoła Podstawowa im. Stanisława Staszica (usytuowana w dawnym budynku administracji zakładu), strażnica, 3 sklepy prywatne. W latach dziewięćdziesiątych założono gazociąg, wodociąg i wykonano oświetlenie ulic oraz dokonano w większości telefonizacji mieszkań. Nietulisko Duże, dziś złożone z trzech części, a mianowicie z dawnego *Nietuliska Dużego*, *Nietuliska Fabrycznego* (osada fabryczna) i *Nietuliska Górnego (Kolonія)*, należy do jednego sołectwa. Obecnie we wsi jest 139 posesji, mieszka 817 osób¹⁰.

Nietulisko Małe to wieś o ciekawej przeszłości, znana przede wszystkim z bardzo cennego skarbu monet rzymskich, liczącego 3170 denarów od czasów cesarza Nerona do Karakalli (Pyzik 1996: 65). Ponadto na jej terenie znajdowało się wczesnośredniowieczne grodzisko. Od 1470 roku wieś należała do biskupa lubuskiego, dziedzica Opatowa, od 1578 roku zaś stała się własnością księcia Jana Ostrońskiego. W 1792 roku Nietulisko było w posiadaniu księcia Józefa Czartoryskiego. Ostatni jego właściciel to dziedzic Jakub Grobicki. Po drugiej wojnie światowej jego majątek został znacjonalizowany i rozparcelowany. Istniejący zespół podworski z 1900 roku obejmuje: dwór drewniany, oborę murowaną (ruina), czworak, park z drugiej połowy XIX wieku z kamiennym murem. We wsi funkcjonował Klub Książki i Prasy „Ruch”. Jest tu strażnica Ochotniczej Straży Pożarnej. Mieszkańcy wsi prowadzą małe gospodarstwa rolne. Niektórzy z nich są zatrudnieni w prywatnym zakładzie samochodowym w Starachowicach i sezonowo w budownictwie w okolicach Warszawy. Do 1990 roku część nietuliszczan pracowała w Fabryce Maszyn Rolniczych „Agromet” w Kunowie, starsi zaś utrzymują się z rent rolniczych. Usytuowanie Nietuliska Małego (także Nietuliska Dużego) w dorzeczu rzek Świśliny i Kamiennej

Nietulisko Fabryczne, Doły albo Tworków, Bukowie, Udzieców, Rudka (dawniej Ruda albo Rudnik), *Bór Kunowski, Zbigniewice* (inaczej znane jako Wierzbie lub Wierzbo), *Tworzyjanowice, Witulin*.

⁸ Dane te podają za: Kuczyński, Pyzik 1959 i Kuczyński, Pyzik 1962.

⁹ Ks. J. Wiśniewski (1907: 236) podawał, że do parafii kunowskiej należała fabryka żelaza w Nietulisku, zatrudniająca przeszło stu robotników.

¹⁰ Informacje dotyczące współczesności wsi uzyskałem dzięki uprzejmości pracowników Urzędu Miasta i Gminy w Kunowie.

sprzyja powodziom, czego dowodem są cztery bardzo groźne fale powodziowe w latach 1961, 1962, 1979 i najgroźniejsza w roku 2001. Mieszkańcy wsi nazywani są przez sąsiadów *mszycami* ze względu na to – jak mówili moi informatorzy – że „rwali się do pracy, jednoczyli się, zawsze byli pierwsi w pracy”, a także ze względu na bliskie skupisko siedzib ludzkich, „mieszkanie przy mieszkaniu”. Dziś są we wsi 143 posesje; ogólna liczba mieszkańców to 523 osoby.

Etymologię nazwy miejscowości wiążą językoznawcy onomaści głównie z nazwą osobową **Nietoł*, **Nietolic* (Kamińska 1964a; Kopertowska 1984; *Nazwy miejscowe Polski* 2007: 439).

Maria Kamińska (1964a) wymienia nazwę wsi *Nietolicsko*, potem jako *Nietulisko Większe*¹¹ i *Mniejsze*, dziś *Nietulisko Małe* i *Wielkie*, *Nowe* oraz *Fabryczne*, wieś i osada fabryczna nad Kamienną, powiat Opatów, gmina i parafia Kunów: *Nyetoliczko* (1368), *Nietholiczsko* (1428), *Nyetholyczsko*, *Nietulisko maior*, *Nietulisko minor* (1578). Jej zdaniem jest to być może nazwa dzierżawcza: „n.os. **Nietolic* (: **Nietoła*), por. *tolić* ‘uciszać’ (Brückner SE) oraz n.os. *Tolisław*. Zmiana nazwy w *Nietulisko* na skutek ścieśnienia *o* w *u* przed *l*, może oddziaływało tu skojarzenie z *tulić*” (Kamińska 1964a: 135).

Danuta Kopertowska (1984: 216) podaje, że dawna nazwa wsi to *Nietolicko*, dziś *Nietulisko Duże* i *Nietulisko Małe* = nazwa 2 wsi: *Nyetoliczko* 1368, *Nietholiczsko* 1428 motywowane n.os. **Nietolic* = n.patr. od **Nietoł(a)*, por. stpol. n.os. *Tolimir*, *Tolisław* (także *Tuł*, *Tuła*) oraz n.os. z przeczeniem *nie-*, np. *Niedomysł*, *Nieprzebąd*, *Nierad*, także *Nietubył*. Badaczka uważa, że na zmianę nazwy mogło wpłynąć wtórne skojarzenie z apelatywem *tulić* (por. stpol. n.os. *Tuł*, *Tuła*). W związku z tą asocjacją w etymologii ludowej rozumie się nazwę jako ‘miejsce nieprzytulne’.

W pracy *Nazwy miejscowe Polski* (2007: 439) autorka hasła *Nietulisko* podaje, że zapisy historyczne wskazują na nazwę osobową **Nietoł*, **Nietolic* jako podstawę omawianej nazwy miejscowej: „Forma *Nietulisko* powstała w wyniku uproszczenia *-csk* → *-sk*. Zmiana *Nietolisko* → *Nietulisko* wskutek ścieśnienia *-ol-* → *-ul-*, możliwe też skojarzenie z *tulić*”.

Etymologia ludowa wiąże nazwę miejscowości z miejscem nieprzytulnym (Fijałkowski 1999: 84) czy z osobą Nietulina, legendarnego władcy, założyciela osady Nietulisko. W jednej z legend jest on ukazany jako siedmioletnie dziecko, które po wypiciu tajemniczego napoju miało zapewnioną nieśmiertelność, pod warunkiem że będzie w życiu człowiekiem sprawiedliwym, uczciwym. Nietulin stał się dzielny, mężnym wojownikiem walczącym z bandami, później przywódcą wojsk, który założył warowny gród o nazwie *Nietulisko*¹².

W innych legendach (*Legendy i podania...* 2009: 243) nazwa miejscowości kojarzona jest z postacią księcia Władysława Hermana, zaproszonego przez jednego

¹¹ Poprzednia nazwa *Nietulisko Wielkie* została zamieniona na *Nietulisko Duże* dla odróżnienia od drugiej wsi – mniejszej, którą nazwano *Nietulisko Małe*.

¹² W. Gębusia (2008: 4) pisze: „Już wtedy ludzie nazywali go Nietulinem, bo rodząc się, stracił matkę, a wzrostem od razu po urodzeniu dorównywał siedmioletniemu dziecku, co spowodowało, że żadna kobieta nie przytuliła go do swojej piersi”. „Starsi mieszkańcy grodu pamiętali jeszcze małego Nietulina. Lubili tego rozmarzonego chłopca, który stał się ich obrońcą, i z wdzięczności, a jeszcze bardziej z sentymentu nazwali swój gród Nietuliskiem, od imienia dzielnego, osieroczonego chłopca” (s. 8).

z biskupów krakowskich w puszczańskie okolice Kunowa. W czasie jednego z polowań na lisa książe zabłądził w leśnych ostępach. Zmęczony, głodny i spragniony dotarł do osady nad rzeczką. Poszukiwania zaginionego przez biskupa trwały całą noc. Następnego dnia w południe dotarła do niego drużyna na czele z duchownym. Zdenerwowany nieudanym polowaniem książe wykrzyknął: „*Niet tu liska!*”. „Słowa te podchwyciła okoliczna ludność i od tej pory wieś w dolinie Kamiennej nosi nazwę *Nietulisko*” (*Legandy i podania...* 2009: 243).

Jeszcze inna opowieść ludowa (Gębusia 2008: 42) odnosi nazwę wsi do powiedzenia „*nie tu lisie!*”, użytego przez pierwotnych mieszkańców, którzy musieli odstraszać lisy podchodzące do domostw (dużo ich było w jarach *Lisi Dół* i *Gusków Dół*).

3. Nazewnictwo terenowe wsi

NIETULISKO DUŻE

A. Nazwy obiektów lądowych

1. Nazwy części wsi¹³

*Nietulisko Fabryczne*¹⁴ – część wsi znajdująca się wokół istniejącej niegdyś, otwartej w 1846 roku walcowni sztabowej (zakład walcowni profili drobnych i blach grubych). Ten kombinat hutniczy przyczynił się do powstania w Nietulisku Dużym osiedla fabrycznego dla jego pracowników i ich rodzin: 36 domów robotniczych, 4 domy dla majstrów, zaś 1 dla urzędników oraz budynek koszar robotniczych. Nazwa kulturowa z drugim członem od apelatywu *fabryka*¹⁵.

Nietulisko Górne (in. *Nietulisko Kolonia*) – część wsi położona na wzniesieniu. Nazwa topograficzna z drugim członem od apelatywu *góra*.

Resztówka – część wsi należąca do dóbr kunowskich, które rząd polski rozparcelował po 1919 roku. Nazwa kulturowa; apelatyw *resztówka* ‘reszta gruntu pozostała po parcelacji prywatnej posiadłości ziemskiej’ (SJPWD VII 943).

Podlesie – część wsi pod Lasem Kryneckim, gdzie znajduje się jedna posesja. Nazwa topograficzna lokalizująca; od wyrażenia przyimkowego *pod lasem* z drugim członem od apelatywu *las*.

2. Nazwy pól

Mostki – bardzo urodzajne pszenno-buraczane pola, znajdujące się za ostatnim domem Nietuliska Dużego od strony rzeki Kamiennej, niekiedy zalewane kilka razy w roku z powodu złych warunków pogodowych. Nazwa kulturowa; apelatyw *mostek*.

Kacerne – mało urodzajne pola, niegdyś podmokłe, dziś osuszone, ale nieuprawiane, porośnięte przez „samosiejki”. Zasiwy na tym terenie były niszczone przez

¹³ W spisie Urzędowych Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych (dalej: UNMiOF) (1966: 43) wymienia się trzy części tej wsi, tj. *Nietulisko Fabryczne*, *Nietulisko Górne* i *Resztówkę*.

¹⁴ Nazwę *Osada Fabryczna* wymienia D. Kopertowska (1984: 127).

¹⁵ Nie podaję znaczenia wyrazów pospolitych powszechnie znanych, rozumianych na ogół jednoznacznie.

dziłkie zwierzęta. W UNMiOF nazwa ta ma postać *Kacernia*¹⁶. Nazwa topograficzna; apelatyw *kacer* albo *kacierz* 'błotna dziura, kaczy dół' (SGK II 285). KSGP notuje wyraz *kacer* (i jego derywat *kacerek*) w znaczeniach: 'bajoro, sadzawka, woda na drogach' z terenu Mazowsza i Kaszub.

*Za Kanałem*¹⁷ – pastwisko; pole; obiekty znajdujące się na terenie zmeliorowanym. Nazwa topograficzna kierunkowa; równa wyrażeniu przyimkowemu z drugim członem od apelatywu *kanał*.

Paświska – kiedyś pola uprawne, podzielone na kawałki, dziś miejsce porośnięte krzakami i jak mówi jeden z informatorów, „każdy se jedzie i wycina, co mu tam urośnie czy brzoźka, czy łolszok, czy łosica”. Nazwa topograficzna; apelatyw *pastwisko*.

3. Nazwy łąk

Na Stawie – kiedyś łąka powstała na miejscu stawu, który zniknął w związku z osuszeniem terenu. Nazwa topograficzna lokalizująca; równa wyrażeniu przyimkowemu z drugim członem od apelatywu *staw*.

Za Rzeką – łąki znajdujące się między rzeką Kamienną a torami kolejowymi. Nazwa topograficzna kierunkowa; równa wyrażeniu przyimkowemu z drugim członem od apelatywu *rzeka*

Poddole – pola uprawne, rozciągające się od szosy idącej do Dołów Biskupich aż do Lasu Kryneckiego. Nazwa topograficzna lokalizująca; od wyrażenia przyimkowego *pod dołem* z drugim członem od apelatywu *dół* 'jama, dziura, też wąwóz'; *dół* a. 'otwór, jama w ziemi', b. 'piwnica poza domem', c. 'wykopane w ziemi wgłębienie, gdzie się pali ogień, nad którym schnie na kracie len przed międleniem', d. 'dół na kartofle, często z dachem', e. 'nierówność terenu; wąwóz' (KDSL XXI 246); por. *dół* 'niskie miejsce na polu'; 'dół po torfie, wyrobiony przez wodę' (Kamińska 1964b: 212).

4. Nazwy lasów

Krynecki Las – las znajdujący się niedaleko wsi Krynki¹⁸. Prawdopodobnie kiedyś kopano tu rudę. Nazwa topograficzna; zestawienie przymiotnika, będącego derywatem od nazwy miejscowej *Krynki* (ap. *krzynka* 'odrobina, okruch, niewielka ilość' lub *krzynica*; dziś *krynica* 'źródło, zdroj, stok') z rzeczownikiem; drugi człon apelatywu *las*.

¹⁶ W przewodniku *Dawna walcownia w Nietulisku Fabrycznym* (2003: 6) jest informacja o piaszczystym zboczku nazywanym przez miejscową ludność *Kacerna*.

¹⁷ Nazwa terenowa *Kanał* została umieszczona w grupie nazw kulturowych. Natomiast nazwy *Za Kanałem*, *Zakanale* traktuję jako topograficzne, podobnie jak czyni to D. Kopertowska (1984: 29), ze względu na zawartą w nich informację o położeniu w stosunku do obiektu o charakterze fizjograficznym.

¹⁸ Por. motywację nazewniczą dla miejscowości *Krynki* oraz *Skrzynki* w pracy D. Kopertowskiej (1984: 39, 286).

5. Nazwy innych obiektów terenowych (nazwy wąwozów, nazwy wzniesień terenowych)

*Barani Dół*¹⁹ – głęboki wąwóz (ok. 10 m) porośnięty leszczyną, dębami, osiką. Nazwa topograficzna (?); zestawienie przymiotnikowe z drugim członem rzeczownikowym, apelatyw *dół*.

Kopiec – powstałe w trakcie budowy walcowni usypisko ziemi w formie pagórka, które porosło trawą, drzewami (topolami, lipami), gdzie znajduje się pomnik pomordowanych w czasie drugiej wojny światowej mieszkańców Nietuliska Dużego i okolicznych wsi. Nazwa kulturowa²⁰; apelatyw *kopiec*.

B. Nazwy obiektów wodnych

1. Nazwy rzek

Kamienna – rzeka płynąca od wsi Nietulisko Duże w kierunku południowo-wschodnim przez Nietulisko Małe, Chmielów, Ostrowiec, Bodzechów, następnie wykraczająca poza teren objęty gminami Kunów, Bodzechów, Ostrowiec. Nazwa topograficzna; apelatyw *kamienny* ‘o dnie rzeki: pokryte kamieniami’. Kazimierz Rymut (2001: 53) łączy etymologię nazwy rzeki z wyrazem *kamień*, ale także ze starszym wariantem przymiotnikowym *kamiony*, *kamionny*, a także z rzeczownikiem *kamionka* ‘kupa kamieni’. Jedne z pierwszych zapisów tej nazwy w dokumentach mają postać *flumen Kamyona* (1241), *Camyona* (1368), *Kamyona* (1480). Po raz pierwszy zapis *Kamienna* w 1480 roku. K. Rymut podaje także inną nazwę rzeki, to jest *Zwierzówka* (1882): *Kamienna [...] wypływa jedną odnogą pod nazwą Kamionki [...] drugą [...] pod nazwą Zwierzówki* (zob. także Kamińska 1964, cz. 1: 85–86: *Kamiona*, dziś *Kamienna*).

NIETULISKO MAŁE²¹

Nazewnictwo lokalne wsi Nietulisko Małe jest bogatsze niż wsi sąsiedniej. Daje się zauważyć różnice ilościowe między materiałem nazewniczym zawartym w wykazie UNMiOF a uzyskanym przeze mnie w trakcie badań terenowych.

A. Nazwy terenowe obiektów lądowych

1. Nazwy części wsi

Zakanale – określenie używane przez mieszkańców części wsi usytuowanej za rzeką Świśliną na tę część Nietuliska Małego za Kanałem Staszicowskim. Nazwa

¹⁹ Nazwa o motywacji niepewnej. Dane zawarte w nazwie dotyczą pionowego ukształtowania terenu (*dół*) oraz własności (czyj?): znajdujący się na posiadłości osoby przezywanej (?) *Baranem*. Może to być nazwa metaforyczna.

²⁰ Ponieważ to wzniesienie terenowe powstało w związku z działalnością człowieka, nazwę terenową *Kopiec* zaliczam do nazw kulturowych. W przypadku naturalnych wzniesień, np. kopce mrówek, kretowiny, nazwy terenowe o tym charakterze traktujemy jako topograficzne.

²¹ W UNMiOF (1966: 43) jest wymieniona jedna część wsi, czyli *Dworaki*, oraz 6 obiektów fizjograficznych: *Dworskie* (pola, łąki), *Kamieniołom* (pola, kamieniołom), *Kamienna* – rzeka, *Serwituty* – pola, *Świślina* – rzeka, *W Górach* – pola. D. Kopertowska (1984: 263) umieszcza nazwę części wsi *Dworaki* w grupie nazw kulturowych: *Dworaki* od n. *dworaki* (pl.); por. *dworak* ‘pozostający w służbie dworskiej’; por. też stpol. n.os. *Dworak* SSNO I 542.

topograficzna lokalizująca; od wyrażenia przyimkowego *za kanałem*; apelatyw *kanał*. Inna nazwa to: *Zaszosie // Za Szosą i Podszosie*. Nazwa topograficzna lokalizująca; od wyrażenia przyimkowego *za szosą, pod szosą*; apelatyw *szosa*.

Kamieniołomy – część Nietuliska Małego leżąca po drugiej stronie rzeki Kamiennej. Wydobywano tu piaskowiec jurajski. Nazwa kulturowa; apelatyw *kamieniołom*.

2. Nazwy pól

Dworskie Pola – pola powstałe po reformie majątku ziemiańskiego, które otrzymali pracujący u dziedzica Grobickiego. Przydzielono im wówczas działki o powierzchni 2,5 hektara ziemi uprawnej i 0,5 hektara łąki. Nazwa kulturowa; zestawienie przymiotnika od apelatywu *dwór* z apelatywem *pole*.

Gruszczyzna – pola znajdujące się tuż za Kalugą, na których dawniej rosły polne grusze. Nazwa topograficzna; apelatyw *gruszczyzna*.

Niwa Dworska – teren 11 hektarów, który do 1945 roku odgradzony był od pól kunowskich głębokim rowem przeciwpowodziowym o szerokości 5 metrów, rozparcelowany na działki w wyniku reformy rolnej w 1944 roku. Nazwa kulturowa; zestawienie przymiotnika od apelatywu *dwór* z apelatywem *niwa* ‘pole uprawne, niekiedy zapewne określonej wielkości, też pole po wykarczowaniu; nowina’ (Słstpol. V 274).

Na Granicy – pola uprawne znajdujące się za Gruszczyzną w stronę Prawęcina. Nazwa topograficzna lokalizująca; równa wyrażeniu przyimkowemu z drugim członem od apelatywu *granica*.

3. Nazwy łąk

Dworskie Łąki – łąki znajdujące się niegdyś na uprawnych polach, które należały do dworu w Nietulisku Małym. Nazwa dzierżawczo-topograficzna; zestawienie przymiotnika od apelatywu *dwór* z apelatywem *łąka*.

Łączka – kiedyś łąka, obecnie teren zalesiony. Nazwa topograficzna; apelatyw *łączka*.

4. Nazwy lasów

Barani Dół – wąwóz; kiedyś miejsce wypasu owiec. Nazwa topograficzno-dzierżawcza; zestawienie przymiotnika od nazwiska osoby mieszkającej obok wąwozu (nazwa osobowa *Barański*) z apelatywem *dół*.

Pod Kamienicą – las położony koło pola o podłożu kamienistym, zwanego Kamienicą. Nazwa topograficzna; równa wyrażeniu przyimkowemu z drugim członem od apelatywu *kamienica* ‘coś kamienistego’; *kamienica* b. ‘kupa kamieni zebranych na polu (KDSL XXIII 158).

5. Nazwy wąwozów i wzniesień terenowych

Czerwony Wąwóz – wąwóz usytuowany na skraju Nietuliska Małego przy drodze do Nietuliska Dużego, zwany też wąwozem *Za Krzyżem* (obecnie jest tam figurka przydrożna) lub *Czerwonym Dołem*²². Wydobywano tu kiedyś czerwony ił był prze-

²² Legenda mówi (Gębusia 2008: 38), że jeśli ktoś się udawał do tego jaru podczas pełni księżyca, nie wychodził żywy. Po deszczu płynęła z niego czerwona woda. W mglisty poranek wiosenny lub jesienny można było zobaczyć w nim czerwone zjawy.

znaczony do naprawy pieców kuchennych oraz ścian domów. Nazwa topograficzna; zestawienie przymiotnika *czerwony* z apelatywem *wąwóz*.

Jezenica – stary wąwóz lessowy znajdujący się po prawej stronie głównej drogi wjazdowej na tereny pól w stronę Prawęcina. Legenda (Gębusia 2008: 39) mówi o tym, że jeden z jarów zamieszkiwała zjawa nazwana przez ludzi *Jezenica*. Potrafiła wywracać furmanki pełne zboża do góry nogami. To właśnie one przypominały leżące na plecach jeże, stąd nazwa jaru *Jezenica* || *Jezenica*. Wanda Wesołowska (2010: 13) wskazuje na dwa wyrazy motywujące tę nazwę terenową: *jeż*: „Żyło tutaj dużo jeży”, i *jeżyny*: „Rosły tutaj krzewy jeżyn”. Nazwa topograficzna; apelatyw *jeżyna*; *jeż*.

Gusków Dół – wąwóz prowadzący w kierunku Prawęcina. Nazwa topograficzno-dzierżawcza; apelatyw *dół*.

Lisce – nazwa topograficzna. Ma ona postać liczby mnogiej; liczba pojedyncza jako *Lisiec* od apelatywu *lis* (por. objaśnienia nazwy miejscowej *Lisiec* 2 w publikacji *Nazwy miejscowe Polski*, t. 6, 2005: 162). Nazwę tę potraktowano tu jako dwuznaczną: od apelatywu *lis* lub nazwy osobowej *Lis*, z sufiksem *-ec*: „Forma Liśce, jeśli nie jest błędnym zapisem, wykazuje oboczną postać rodzaju nijakiego, która pojawia się efemerycznie” (s. 162). Bliskość obiektów *Liśca* i *Lisiej Góry* sprawia, że nazewnictwo to jest powiązane z sobą i ma wspólną bazę motywacyjną.

Lisia Góra – jedno ze wzniesień przedzielone płytkimi wąwozami. Jest to fragment wysoczyzny lessowej zbudowanej ze skał wapiennych, opadającej stromo w kierunku rzeki Świśliny, pociętej wąwozami. U jej podnóża znajdowały się gospodarstwa. W pobliżu miały nory lisy, które często podchodziły pod kurniki i czyniły szkody. Nazwa topograficzna; zestawienie przymiotnika od apelatywu *lis* z apelatywem *góra*.

Kopiec – znajdująca się po drugiej stronie drogi wysoka skarpa nad rzeką Kamienną. Jest to obszar byłego majątku ziemskiego o powierzchni 3 hektarów. Jego właściciel uporządkował teren, wyplantował go, zrobił ścieżki spacerowe. Na szczycie znajduje się altana z różami i kopiec porośnięty drzewami. Dla gości dziedzica i celów turystycznych nazwany Uroczyskiem. Nazwa kulturowa; apelatyw *kopiec*.

Ogłazy Dół – wąwóz w kierunku za wąwozem Za Krzyżem. Nazwa topograficzno-dzierżawcza; zestawienie rzeczownika wskazującego na nazwisko gospodarza *Ogłaza* z apelatywem *dół*.

Plich – skarpa o dużym nachyleniu, porośnięta młodymi drzewami, krzewami po prawej stronie drogi do Kunowa między Nietuliskiem Małym a Kunowem, zwana przez niektórych *Gęstymi Krzakami*. Jak podaje W. Wesołowska (2010: 12), południowa strona wzniesienia jest zalesiona, północna zaś uprawiana. Nazwa topograficzna; apelatyw *plich* ‘łysina’ (Kowalska²³ 1975, cz. 2: 81). Jest to nazwa metaforyczna ‘miejsce nieporośnięte, gołe, pozbawione roślinności’. Poświadczenie wyrazu *łysin*, tylko w liczbie mnogiej i tylko w znaczeniu przenośnym ‘miejsca pozbawione

²³ W KSGP wyraz *plich* został odnotowany z pracy A. Kowalskiej (1975). Wśród różnych nazw miejsca wyłysiałego wymienia badaczka *plich* (Szczerba, pow. Augustów) i *plik* (Konopki-Monety, pow. Kolno).

drzew, otoczone lasem; polany', odnajdujemy na przykład w języku artystycznym Stefana Żeromskiego²⁴.

Wywozek – wąwóz prowadzący od jaru *Lisce* w kierunku Kunowa. Pierwotnie była to zwykła droga wiodąca do pól na wzgórzach. Jar ten prowadził do innego, zwanego *Guskowem*. Obok niego znajdował się kopiec usypany z różnego rodzaju kamiennych głazów. Było to – według informacji miejscowej ludności – też miejsce składania ofiar bogom, odprawiania uroków. Antoni Jackowski pisze: „Obrzędy kultu pogańskiego sprawowano na ziemiach polskich przede wszystkim pod gołym niebem – na leśnych polanach, w świętych gajach, uroczyskach czy na wzgórzach [...] Podobnie jak w przypadku wielu religii pogańskich, również w wierzeniach naszych przodków dominował kult przyrody. Czczono zatem góry, potoki gaje, drzewa” (Jackowski 1998: 11). Jak podaje Wojciech Gębusia (2008: 39), chorego kładziono na furmankę wypełnioną słomą, obok niego kamienny głaz i wieziono go do *Guskowa* trasą wiodącą przez *Wywozek*, tuż obok *Lisiego Dołu* i *Dołu Kotków*. Nazwa kulturowa; od *wywóz* + sufiks *-ek*.

6. Nazwy innych obiektów terenowych (nazwy dróg, dołów, placów, nieużytków)

Nowa Droga – droga w kierunku pól na wysoczyźnie lessowej wykonana z polecenia właściciela majątku ziemskiego Grobickiego; główna droga wyjazdowa w kierunku Kunowa. Nazwa topograficzna; zestawienie przymiotnika *nowy* z apelatywem *droga*.

Stara Droga – droga prowadząca wąwozami na pola wysoczyzny lessowej. Nazwa topograficzna; zestawienie przymiotnika *stary* z apelatywem *droga*.

Na Sieronia – główna droga wyjazdowa na pola w kierunku Prawęcina, Kunowa, rozpoczynająca się od gospodarstwa mieszkańca Sieronia. Nazwa topograficzna kierunkowa; równa wyrażeniu przyimkowemu z drugim członem od nazwiska *Sieroń*.

Kopula – droga polna, prowadząca kiedyś do pól na płaskowyżu, które nie są już uprawiane, biegnąca głębokim, kamienistym wąwozem. Nazwa topograficzna; apelatyw *kopula* ‘kopuła’ (KSGP) z odysławczem do *kopuła* a. ‘zaspa śnieżna’; b. ‘kretowisko’ (KDSL XXIII: 228); także KSGP: ‘duży kopiec’; ‘kretowina’. SGK II 429 notuje wyraz *kopula* w znaczeniu ‘kij’ z poświadczeniem z zagadki ludowej.

Dół Tokarskiego – dół nazwany od nazwiska osoby zamieszkałej u podnóża wąwozu. Nazwa topograficzno-dzierżawcza; zestawienie rzeczownika będącego nazwą osobową z apelatywem *dół*.

Na Michalskiego – miejsce w zespole wąwozów w kierunku Prawęcina, gdzie kiedyś był dom gospodarza Michalskiego, starsi paśli krowy; dziś ruina domu z pozostałymi drzewami owocowymi. Nazwa topograficzna kierunkowa; równa wyrażeniu przyimkowemu z drugim członem od nazwiska mieszkającego na brzegu gospodarza *Michalskiego*.

Pod Młynem – plac przed młynem na rzece Świślinie w miejscu, gdzie jest teraz drewniany most. Nazwa kulturowa; równa wyrażeniu przyimkowemu z drugim członem od apelatywu *młyn*.

²⁴ Por. cytaty z pism S. Żeromskiego zawarte w pracy K. Sobolewskiej (2007: 224) i M. Czachorowskiej (2007: 162).

Pustki – nieuprawowy teren około 10 hektarów znajdujący się między Nietuliskiem Małym a Nietuliskiem Dużym. Nazwa topograficzna; apelatyw *pustka*²⁵: a. ‘niezaorany przez nieuługę pas pola’, b. ‘nieużytek’ (KDSL XXVII 224).

Kotków Dół – nieużytek usytuowany na zachód od drogi wiejskiej w pobliżu posesji 36, 36a, 37, 39. Nazwa topograficzno-dzierżawcza; zestawienie rzeczownika, będącego przezwiskiem jednego z mieszkańców wsi – *Kotek* z apelatywem *dół*.

Błonie – obszar 6 hektarów stanowiący niegdyś własność gromadzką; dawniej miejsce spotkań mieszkańców wsi, miejsce zabaw dzieci, wypasu gęsi. Od lat pięćdziesiątych XX wieku powstało tu 6 budynków mieszkalnych. Nazwa topograficzna; apelatyw *błonie* ‘rozległe pastwisko’ (KDSL XX 242); por. też *błonie* ‘łączka przy drodze’; ‘pastwisko ogólne, większe’ (Kamińska 1964b: 211).

Chłopska Skała – teren należący do wspólnoty wiejskiej, która mogła korzystać z pobierania piaskowca; część Nietuliska Kamieniołomu na pograniczu Nietuliska Małego i Kolonii Piaski. Nazwa topograficzno-dzierżawcza; zestawienie przymiotnika od apelatwu *chłop* z apelatywem *skała* ‘pokład kamienia, zwłaszcza w kamieniołomach, lub okruchy skalne’ (KDSL XXVIII 161).

Wapienniak – miejsce u podnóża Lisiej Góry, gdzie wydobywano bloki wapienia na budowę obiektów gospodarskich. Nazwa kulturowa; apelatyw *wapienniak* ‘piec kamienny’ (KDSL XXX 99); *wapiennik* ‘zakład przemysłowy produkujący wapno metodą wypalania skał’ (SJPWD IX 840).

B. Nazwy terenowe obiektów wodnych

1. Nazwy rzek

Świślina – rzeka o długości 36 kilometrów, mulistym dnie i dużo zimniejszej wodzie niż w Kamiennej, płynąca przez Doły Biskupie i w okolicy Nietuliska Małego, wpadająca do rzeki Kamiennej na 72. kilometrze jej biegu, miejsce połowu ryb. Większe jej dopływy to na przykład *Pokrzywianka* czy *Psarka*. Nazwa rzeki *Świśliny*²⁶, funkcjonująca w regionalnych legendach, pochodzi od imienia córki rycerza *Świśluna* – *Świśliny*. Z genezą tego obiektu wodnego wiążą się różne regionalne legendy²⁷. Nazwa odantroponimiczna dzierżawcza od n.os. *Świślun* (pierwotna postać *Świętosław* SSNO V 101–104 – zob. Kopertowska 1993: 273). Kazimierz Rymut (2001: 155–156) podaje najstarszy zapis nazwy rzeki: *super fluium Crzemrza*

²⁵ W pismach S. Żeromskiego wyraz *pustka* użyty został w następujących znaczeniach realnych: 1. ‘przezeń pozbawiona jakiegoś istotnego elementu’, a) roślin, upraw, b) obecności ludzi, c) światła, widoczności, d) osad, miejscowości, e) ‘liści (w koronach drzew)’; 2. ‘obszar niezaludniony, niezagospodarowany przez ludzi; pustkowie, odludzie’, oraz w znaczeniach metaforycznych. Zob. Sobolewska 2002: 390–392.

²⁶ W regionie świętokrzyskim występuje rzeka *Świślina* i wieś *Świślina* (por. Kopertowska 1984: 297).

²⁷ Legendy związane z tą rzeką są na ogół podobne. Por. W. Pomianowska, *Ballada o Świślinie*, [w:] *eadem*, *Wygnanie z rajy*, Kielce 1995, s. 122–126; L. Firkowska, *Legenda o tym, jak powstała rzeka Świślina*, [w:] *eadem*, *Legendy świętokrzyskie*, Kielce 1999, s. 53–55; J. Stankiewicz, *O Świślinie*, [w:] *idem*, *Legendy świętokrzyskie*, Kraków 1988, s. 7–9; J. Grzesik, *O Świślinie*, [w:] S. Cygan, *Z gwary świętokrzyskiej*, Kielce 2009, s. 267–268.

(1334)²⁸, i późniejsze zapisy, np. *super fluuium Swyslina, Świątлина [sic!]* (1389), oraz warianty nazewnicze: *Krzemcza, Siekierna, Świślana, Świślanka, Świślinka*. Jego zdaniem istnieje kilka możliwości wyjaśnienia etymologii nazwy tej rzeki: jej podstawą jest nazwa wodna *Wisła* w połączeniu z sufiksem zdrabniającym *-ina* lub apelatyw *wisła*²⁹ ‘płynąca woda, rzeka’, poszerzony o sufiks *-ina* w znaczeniu ‘odpływanie, odpływ’ (Rozwadowski 1949: 267). Przyjęta przez Jerzego Nalepę (1973: 177–178) interpretacja nazwy uwzględnia apelatyw poświadczony w językach słowiańskich (np. górnołużyckim *swisle*, czeskim *svisel*, dolnołużyckim *swisl*, słoweńskim *swisle* w znaczeniu ‘kalenica, ściana szczytowa [ściana frontowa] budynku; skalna ściana’). Zdaniem tego uczonego (1973: 178) *Świślina* płynie bardzo głębokim przełomem o stromych, niemal zwisających ścianach (por. Rozwadowski 1949: 267, 288, 289; Kamińska 1964, cz. 2: 204; zob. też uwagi o etymologii nazw miejscowych typu *Kamienna* w książce *Nazwy miejscowe Polski*, t. 4, 2001: 289–291).

Stara Rzeka – nazwa ma motywację w wyrażeniu pospolitym *stara rzeka*, które potocznie bywa odnoszone do pierwotnego koryta rzeki *Świśliny*. Nazwa topograficzna; zestawienie przymiotnika *stary* z apelatywem *rzeka*.

Stoczek – wydrążony otwór na głębokość powyżej 1 metra w połowie drogi głównej w kierunku Prawęcina, odrenowany, służący do nabierania wody dla gospodarzy i pojenia zwierząt. Nazwa topograficzna; apelatyw *stoczek* ‘woda zebrana i ujęta najczęściej w obramowanie nad bijącym z ziemi źródłem’ (KDSL XXVIII 233); *stoczek* ‘źródełko’ (Kamińska 1964b: 220).

2. Nazwy bagien

Syberia – współcześnie bagna rozciągające się między Kamienną, która ma szeroką dolinę, a torem kolejowym; miejsce ciekawych obszarów lęgowych. Spływające z lasu z Przedgórzka Hłżeckiego cieką powodują, że jest to teren podmokły. Nazwa relacyjna³⁰, inaczej przeniesiona; motywowana nazwą własną *Syberia* ‘miejsce odległe, trudno dostępne’.

Kaluga – podmokły teren z licznymi źródłkami, pokryty szuwarami, usytuowany za *Łączką*. KSGP notuje wyraz *kaluga* z obszaru Małopolski, Wielkopolski, Warmii i Mazur, głównie w znaczeniu ‘kałuża błotnista po deszczu na drodze’; ‘droga błotnista, miejsce bagniste, błoto powstałe z deszczem’; ‘dołki z wodą po deszczu na ulicy’; ‘woda stojąca na drogach po deszczu’; ‘wielka kałuża’. Nazwa topograficzna; apelatyw *kaluga* (por. *kaluga* ‘kałuża po deszczu’ Kamińska 1964b: 214).

3. Nazwy kanału

*Kanał*³¹ – tak zwany Kanał Staszicowski o długości 6 kilometrów prowadzący od Brodów przez Rudnik do zbiornika wodnego w Nietulisku Dużym, skąd była za-

²⁸ Jak podaje autor (Rymut 2001: 156), nazwa *Krzemcza* przypuszczalnie jest motywowana przez wyraz *krzemień* ‘krzemień, skała’.

²⁹ Por. krytyczne uwagi na ten temat J. Nalepy (1973: 177).

³⁰ Zob. H. Borek (1972) i J. Bubak (1965, 1966).

³¹ Ks. Aleksander Bastrzykowski (1939: 434) podaje, że rząd Królestwa Polskiego zamierzał wykorzystać spadki wody na rzece Kamiennej do pracy fabryk i równocześnie ją uszląwnić. Rzeka Kamienna, stanowiąca do pewnego czasu dość kapryśny potok, leżący w błotnej dolinie, stanowiła przeszkodę dla właściwej produkcji zakładów korzystających z zasilania wodnego. Dlatego też w 1833 roku zbudowano węzeł nietuliski w celu połączenia

silana walcownia. Na odcinku około 60 metrów dolny kanał roboczy był zbudowany w formie dwóch przepustów. Drugie zasilanie było od strony Świśliny przez kanał doprowadzający wodę. Dwa takie zasilania do zbiornika pozwoliły utrzymać w miarę równy poziom wody. Śluza wpustowa (jaz piętrzący), piętrząc wodę z tych dwóch rzek, przepuszczała ją do kanału górnego, którym woda była doprowadzana do turbin napędzających urządzenia walcowni. Kanał Nietulisko Małe odprowadzał wodę do Świśliny. Nazwa kulturowa; apelatyw *kanał* 3. 'sztuczne połączenie wód rozdzielonych łądem lub płycizną, przekop łączący drogi wodne, sztuczna droga wodna' (SJPWD III 508); por. też *kanał* 'rów do odprowadzania wody' (KDSL XXIII 160); *kanał* 'wyrwa zrobiona przez prąd w brzegu rzeki'; 'rów odwadniający' (Kamińska 1964b: 214).

W artykule poddano analizie 53 nazwy terenowe, które odnoszą się do różnych łądowych i wodnych obiektów fizjograficznych, charakterystycznych dla mieszkańców dwóch wsi w powiecie ostrowieckim na Kielecczyźnie. Zebrane nazwy reprezentują kilka typów onomastycznych. Najliczniejszą grupę stanowią nazwy topograficzne³², co wynika z urozmaiconej konfiguracji terenu, który w przeszłości pokryty był lasami, wąwozami i rzekami. Mają one zarówno motywację topograficzną charakteryzującą, jak i lokalizującą: *Nietulisko Górne, Podlesie, Na Stawie, Zaszosie, Zakanale, Na Michalskiego, Na Sieronia, Krynecki Las, Lisia Góra, Czerwony Wąwóz, Paświska, Stoczek, Kaluga, Łączka, Poddole, Podlesie, Kacerne, Za Rzeką, Kopiec, Pustki, Błonie*.

Drugą pod względem liczebnym grupę stanowią nazwy topograficzno-dzierżawcze: *Barani Dół, Gusków Dół, Dół Tokarskiego, Ogłazy Dół, Chłopska Skala*.

Kolejnym typem nazewniczym są nazwy kulturowe. Ich obecność jest świadectwem działalności człowieka: zajęcia ludności w przemyśle i kopalnictwie istniejącym na tym terenie od najdawniejszych czasów, z funkcjonowaniem dworu na

kanału rudzkiego z kanałem kunowskim i świślińskim – długość 320 m i głębokość 2 m, kanał świśliński zaś o długości 2 km i głębokości 3,7 m. Píše on (1939: 436) następująco: „W 1846 r. na terytorjum Nietuliska Dużego dawnej własności biskupiej, wtedy rządowej, przy połączeniu wód rzeki Świśliny i Kamiennej stanęła w pięknym weneckimi oknami oświetlonym budynku walcownia sztabowa, do przerabiania na żelazo sztabowe kolb upudlingowanych w sąsiednich zakładach Brody i Michałów również nad rzeką Kamienną. Wodę do pogródek przeprowadzał kanał górny, opatrzony prócz dwóch szluz wchodowych, jednej przy zakładzie, drugiej przy Świślinie, jeszcze trzecią powyżej na tejże rzece Świśliny. Wykopane były kanał przewałowy i kanał dolny, czyli odpływowy od pogródek dolnych. Koła wodne w oddzielnej kołowni ustawione, o sile 60 koni, poruszały walcownię sztabową z 40 par walców różnych wymiarów, nożyce i tokarnię. W gmachu fabrycznym były również piece kamienne wygrzewalne (szwejsowe)”. Jak píše N. Gąsiorowska-Grabowska (1965: 285): „W ciągu prawie roku (1824) prowadzono pomiary wód rz. Kamiennej i niwelację tamtejszej okolicy; osiągnięto przy tym przygotowawcze wiadomości do rozważań i wyrachowań projektowanych zakładów; Kamienna przy średnim stanie wody mogła utrzymać w nieprzerwanym biegu 34 fryszerki i 7 par walców; ponieważ jednak zdarzały się często susze, w celu zaoszczędzenia zbytu wody w czasie wilgotnym postanowiono założyć rezerwuar (staw) pod Starą Rudą oraz przeprowadzić kanał od Kamiennej poniżej Kunowa do rezerwuaru, aby otrzymać pożądany spadek wody”.

³² Badania D. Kopertowskiej (2005: 53) wykazały, że dla byłego województwa kieleckiego nazwy topograficzne są najliczniejsze i stanowią 28,1%, kolejno nazwy kulturowe (15,1%) i nazwy odantroponimiczne (dzierżawcze, patronimiczne, rodowo-rodzinne, służebno-zawodowe, etniczne) – 39,9%.

terenie Nietuliska Małego i zespołu walcowni w Nietulisku Dużym: *Kamieniołomy, Dworskie Pola, Niwa Dworska, Dworskie Łąki, Wapienniak, Kanał, Resztówka*.

Ze względu na strukturę słowotwórczą nazwy terenowe wsi Nietulisko Małe i Nietulisko Duże nie wyróżniają się niczym szczególnym w porównaniu z nazwami występującymi na innych obszarach Polski. Są tu nazwy odapelatywne zbieżne z wyrazami pospolitymi (niederywowane), derywowane i komponowane (zestawienia).

Nazwy niederywowane mają najczęściej motywację apelatywną, np. *Kopuła, Plich, Kanał, Błonie*.

Nazwy derywowane tworzą formacje rzeczownikowe pochodne od rzeczowników czy wyrażeń przyimkowych, np. *Kacerne, Gruszczyzna, Kamienna, Świślina, Stoczek, Zaszosie, Zakanale, Podlesie, Poddole*. Jak podaje Sławomira Tomaszewska (1996: 84), najwięcej rzeczownikowych nazw utworzonych od wyrażeń przyimkowych występuje w Małopolsce, trochę mniej na Mazowszu, a najmniej w Wielkopolsce i na ziemi sieradzko-łęczyckiej: „Zarówno nazwy terenowe, jak i miejscowe układają się w charakterystyczny sposób: im dalej od centrum, czyli największego zagęszczenia na terenie Małopolski, tym nazwy rzadsze”.

Ten model strukturalny jest zatem typowy dla Małopolski środkowo-północnej i Małopolski południowo-zachodniej, na co wskazuje liczba terenowych nazw własnych o bazie przyimkowej (Tomaszewska 1996: 85).

Liczną grupę nazw stanowią nazwy dwuczłonowe (komponowane): w postaci zestawień nominalnych (przymiotnik + rzeczownik; rzeczownik + rzeczownik) lub wyrażeń przyimkowych. Nazwy tożsame z wyrażeniami przyimkowymi powstały na drodze zmiany funkcji, to jest przekształcenia apelatywnego wyrażenia syntaktycznego w nazwę własną, na przykład *na stawie* ≥ *Na Stawie*, *za rzeką* ≥ *Za Rzeką*.

Sporadycznie pojawiają się nazwy przeniesione: *Syberia*, czy metaforyczne: *Plich*.

Powyższy zebrany przeze mnie materiał nazewniczy różni się znacznie pod względem ilościowym w porównaniu z danymi odniesionymi do dawnych opracowań (UNMiOF, z. 27: 43). W wykazie UNMiOF umieszczono 10 nazw z Nietuliska Dużego i 9 z Nietuliska Małego. Natomiast ja zapisałem odpowiednio 15 nazw w pierwszej z wymienionych wsi i 38 w drugiej z nich. Ilościowe różnice nazewnicze nie rzutują specjalnie na typy nazw terenowych ograniczone do nazw topograficznych, topograficzno-dzierżawczych, kulturowych, które mają motywację apelatywną lub proprialną. Część z nazw terenowych ma jasną motywację realną, natomiast część z nich to nazwy podlegające różnym skojarzeniom z nazwami własnymi, także te uwzględniające etymologie ludowe. Nazwy lokalne, stanowiące swoistego rodzaju magazyn nazw własnych nietuliszczań, stanowią odbicie różnych zjawisk przyrodniczych, gospodarczych, społecznych. Trudności w ich analizie językoznawczej wiążą się z tym, że trzeba je rozpatrywać na dwóch płaszczyznach: funkcyjnej – jako aktualnych określników jednostkowych obiektów (społeczne motywy nazywania obiektów, sposoby kształtowania struktur nazewniczych, funkcjonowanie nazw w społecznym obiegu komunikacyjnym), i genetycznej – jako „nośników zatartej już bowiem treści apelatywnej”³³.

³³ Por. myśli wyrażone w pracach H. Borka, a przywołane przez R. Mrózka (2007: 77).

Bibliografia

- Bastrzykowski A., ks., 1939, *Monografia historyczna Kunowa nad Kamienną i jego okolicy*, Kraków.
- Borek H., 1972, *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole.
- Bubak J., 1965–1966, *Nazwy przeniesione w polskiej toponomastyce*, cz. 1, „Onomastica”, t. 10, s. 50–73; cz. 2, „Onomastica”, t. 11, s. 43–61.
- Czachorowska M., 2007, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 11: *Topografia*, Kraków.
- Dawna walcownia w Nietulisku Fabrycznym*, 2003, tekst A. Piasecka, propozycje tras wycieczkowych i ścieżka edukacyjna: D. Szczałuba, W. Szczałuba, oprac. graficzne J. Pernal, Kielce.
- Encyklopedia techniki. Metalurgia*, 1978, Katowice.
- Fijałkowski J., 1999, *Opowieści z Gór Świętokrzyskich*, cz. 6: *Staszów, Nietulisko*, s. 84–86.
- Gąsiorowska N., 1957, *Górnicy i hutnictwo w Królestwie Polskim 1864–1866*, Warszawa.
- Gąsiorowska N., 1965, *Z dziejów przemysłu w Królestwie Polskim 1815–1918*, Warszawa.
- Jackowski A., 1998, *Pielgrzymowanie*, Wrocław.
- Kamińska M., 1964a, *Nazwy miejscowe dawnego województwa sandomierskiego*, cz. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Kamińska M., 1964b, *Słownictwo topograficzne w gwarach okolic Łodzi*, „Onomastica”, t. 9, z. 1–2, s. 203–223.
- Kędracki J., 2006, *Staropolska walcownia*, dodatek do „Gazety Wyborczej” (Kielce), nr 139, (16 czerwca), s. 6.
- Kędracki J., 2009, *Staropolska walcownia*, dodatek do „Gazety Wyborczej” (Kielce), nr 110, s. 13.
- Kiryk F., 1985, *Urbanizacja rejonu między Hżanką, Kamienną i Wisłą do końca XVI stulecia*, „Studia Kieleckie”, t. 1/45, s. 9–44.
- Kopertowska D., 1984, *Nazwy miejscowe województwa kieleckiego. Nazwy miast i wsi, nazwy części miast i wsi oraz nazwy alei, placów, ulic i osiedli mieszkaniowych*, Warszawa – Kraków.
- Kopertowska D., 1989, *Hydronimy i nazwy dehydronimiczne Kielecczyzny*, [w:] *Hydronimia słowiańska*, red. K. Rymut, Wrocław, s. 129–140.
- Kopertowska D., 1993, *Nazewnictwo osobowe i miejscowe świętokrzyskich legend*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 271–278.
- Kopertowska D., 1998, *Topograficzna motywacja nazw miejscowych (na przykładzie Kielecczyzny)*, „Onomastica”, t. 43, s. 37–51.
- Kopertowska D., 2000, *Struktura nazw miejscowych motywowanych topografią*, „Onomastica”, t. 45, s. 53–71.
- Kornaszewski M., 1986, *W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. Uwagi i propozycje*, „Onomastica”, t. 30, s. 5–15.
- Kowalczewski S., 1961, *Góry Świętokrzyskie*, Warszawa.
- Kowalska A., 1975, *Zróżnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia. Rzeczownik*, t. 1: *Atlas*, cz. 2: *Wykaz I, komentarze do map 1–100*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Krajewska J., 1929, *Zabytki z cmentarzyska popielnicowego w Nietulisku Dużym, w pow. opatowskim*, „Światowit”, nr 1, s. 69–94.
- Kuczyński J., Pyzik Z., 1959, *Pradzieje ziem województwa kieleckiego*, Kielce.

- Kuczyński J., Pyzik Z., 1962, *Kielecczyzna w świetle wykopalisk*, Kielce.
- Legends i podania świętokrzyskie. Pokłosie wojewódzkiego konkursu literackiego o Złotą głosekę pn.: Cudze czytacie, a swoje znacze?, ogłoszonego przez Wojewódzki Dom Kultury im. J. Piłsudskiego w Kielcach*, 2009, red. A. Trukszyn, Kielce.
- Legends znane i nieznanne z gminą Kunów związane*, 2008, zebrał i spisał W. Gębusia, Kielce.
- Lubaś W., 1979, *Spoleczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny. Szkice socjolingwistyczne*, Katowice.
- Łabęcki H., 1841, *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego*, Warszawa.
- Malec M., 1977, *Staropolskie bezsufiksálne nazwy osobowe z prepozycjami i negacją*, cz. 1, „Onomastica”, t. 22, s. 51–77; cz. 2, „Onomastica”, t. 23: 1978, s. 183–213.
- Mirowski R., 2000, *Świętokrzyski album*, Kielce, cz. 2, s. 112.
- Mirowski R., 2006, *Kombinat metalurgiczny w Nietulisku*, „Nasza Baba Jaga”, nr 2, s. 4.
- Mrózek R., 1998, *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa – Kraków, s. 231–257.
- Mrózek R., 2007, *Regionalizacja w badaniach onomastycznych*, [w:] *Region w świetle nazw miejscowych*, red. S. Gajda, Opole, s. 71–78.
- Nalepa J., 1973, *Krytyczne i metodyczne uwagi o nazwach miejscowych dawnego województwa sandomierskiego*, „Opuscula Slavica” (Lund).
- Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, 2007, red. K. Rymut, Kraków, t. 7.
- Osiński J., 1782, *Opisanie polskich żelaza fabryk*, Warszawa.
- Piasecka A., 2003, *Dawna walcownia w Nietulisku Fabrycznym*, oprac. graf. J. Pernal, Kielce.
- Pyzik Z.W., 1996, *Z pradziejów regionu świętokrzyskiego*, Kielce.
- Radwan M., 1963, *Rudy, kuźnice i huty żelaza w Polsce*, Warszawa.
- Rospond S., 1957, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Wrocław.
- Rozwadowski J., 1949, *Studia nad nazwami wód słowiańskich z mapą*, Kraków.
- Rymut K., 2001, *Gewässernamen im linken Zuflussgebiet der Weichsel zwischen Przemsza und Pilica* (Nazwy lewobrzeżnych dopływów Wisły od Przemszy do Pilicy), „Hydronymia Europaea” (Stuttgart), t. 16.
- Rzetelska-Feleszko E., 1982, *Nazwy terenowe dawniej i dziś*, „Onomastica”, t. 27, s. 173–185.
- Rzetelska-Feleszko E., 1998, *Nazwy terenowe*, [w:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa – Kraków, s. 191–221.
- Słownik nazw miejscowości i mieszkańców z odmianą i poradami językowymi*, 2007, red. M. Łaziński, Warszawa.
- Sobieszczański F.M., 1852, *Wycieczka archeologiczna w niektóre strony gubernii radomskiej odbyta w miesiącu wrześniu 1851 roku przez F.M. Sobieszczańskiego*, Warszawa, s. 33–44.
- Sobolewska K., 2002, *Słownictwo pism Stefana Żeromskiego*, t. 2: *Przestrzeń*, Kraków.
- Szczepański J., 1997, *Modernizacja górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim w I połowie XIX w. Rola specjalistów niemieckich i brytyjskich*, Kielce.
- Szczepański J., 2008, *Księżę Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki (1778–1846)*, Warszawa.
- Taszycki W., 1946, *Słowiańskie nazwy miejscowe. Ustalenie podziału*, Kraków.
- Taszycki W., 1958, *Podział słowiańskich nazw miejscowych pod względem znaczeniowym*, [w:], *idem, Rozprawy i studia polonistyczne*, t. 1: *Onomastyka*, Wrocław.

- Tomaszewska S., 1996, *Polskie mikrotoponimy motywowane wyrażeniami przyimkowymi*, Łódź.
- Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, 1966, red. W. Taszycki, Warszawa, z. 27: *Powiat opatowski i powiat miejski Ostrowiec Świętokrzyski, województwo kieleckie, Gromada Nietulisko Duże*, s. 42.
- Wesołowska W., 2010, *Nietulisko Małe województwo świętokrzyskie. Mała monografia 1939–2009*, Ostrowiec Świętokrzyski.
- Wiśniewski J., ks., 1907, *Dekanat opatowski*, Radom.
- Wroniszewski J., 1971, *Nazwy terenowe i osobowe z okolic Skotnik w pow. koneckim*, „Onomastica”, t. 16, s. 123–177.
- Zabrocki L., 1968, *Zasięgi wewnętrznego językowego magazynowania nazw jednostkowych*, [w:] *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 416–424.
- Zieliński J., 1965, *Staropolskie Zagłębie Przemysłowe*, Wrocław – Kraków – Warszawa.
<http://pl.wikipedia.org/wiki> (dostęp: 14 lutego 2011).

Rozwiązanie skrótów

- ap. – apelatyw
- KDSL – K. Dejna, *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 20–31: 1971–1985.
- KSGP – kartoteka *Słownika gwar polskich*.
- SGK – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Warszawa 1900–1911.
- SJPWD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1969.
- Słstpol. – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 1–11, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1953–1999.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1965–1987, t. 1–7.

The Microtoponymic System of the Villages Nietulisko Duże and Nietulisko Małe in Ostrowiec Świętokrzyski Poviats in the Kielce Region

Abstract

The article presents the microtoponymic system of two villages located near Ostrowiec Świętokrzyski, shown against the background of their past and present. It includes the field names (53 names) of uninhabited places: land and water objects (names of parts of the village are given exceptionally). In the analysis of language material the author uses the semantic classification of names developed by Władysław Taszycki. Differentiation of places (e.g. fields, meadows, forests, gorges, rivers) is reflected both in the content of names (motivation) and in their structure. The main feature of the microtoponymic system is the dialectical background of the lexis contained in the name, e.g. *plich*, *kaluga*, *kopula*, *kacer*//*kacierz*. Others are variants of the names: *Kacerne*//*Kacernia*//*Kacerna* and their alternation: *Czerwony Wąwóz*//*Czerwony Dół*//*Za Krzyżem*.